

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1821 ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Ε. ΜΠΟΤΣΙΟΥ

ΣΩΤΗΡΗΣ ΡΙΖΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Διεύθυνση σειράς: Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου

1821: ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Επιμέλεια: Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Σωτήρης Ριζάς

Διόρθωση: Γεωργία Μίχα

© 2021, Εκδόσεις Κυριάκος Παπαδόπουλος Α.Ε., Νικόλαος Α. Αναστασόπουλος, Ελπίδα Βόγλη, Γιώργος Καλπαδάκης, Μανόλης Κούμας, Κώστας Π. Κωστής, Δημήτρης Μαλέσης, Θανάσης Μπαρλαγιάννης, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, Σωτήρης Ριζάς, Αδαμάντιος Συρμαλόγλου, Θανάσης Χρήστου, Μιχάλης Ψαλιδόπουλος

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά τον Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Πρώτη έκδοση: Ιούλιος 2021

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

www.epbooks.gr

Καποδιστρίου 9, 144 52 Μεταμόρφωση Αττικής

τηλ.: 210 2816134, e-mail: info@epbooks.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

Μασσαλίας 14, 106 80 Αθήνα, τηλ.: 210 3615334

ISBN 978-960-484-689-4

1821

Από την Επανάσταση στο Κράτος

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου - Σωτήρης Ριζάς

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος των επιμελητών.....	7
Συγγραφείς.....	18

ΠΡΩΤΗ ΠΤΥΧΗ

Κράτος, Θεσμοί και η «έξοδος» από τα Βαλκάνια: Βίοι παράλληλοι

Κώστας Π. Κωστής Ξανά για το ελληνικό κράτος του 19ου αιώνα.....	27
--	----

Σωτήρης Ριζάς Οι πολιτικοί θεσμοί.....	63
--	----

Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου Η «αδύνατη» συνεργασία: Η Ελλάδα και οι Μεγάλες Δυνάμεις στα Βαλκάνια.....	95
---	----

Αδαμάντιος Συρμαλόγλου - Μιχάλης Ψαλιδόπουλος Από τη δεκάτη στον φόρο εισοδήματος: Η φορολογική πολιτική από το 1821 έως το 1909.....	137
--	-----

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΤΥΧΗ

Μεγάλη Ιδέα: Η «Μέθοδος των Τριών» – Στρατός, ιδεολογία, εξωτερική πολιτική

Δημήτρης Μαλέσης «Η Δευτέρα Πράξις του 1821»: Αλυτρωτισμός και στρατιωτικές κινήσεις τον 19ο αιώνα.....	179
--	-----

Μιχάλης Ψαλιδόπουλος Οικονομικός φιλελευθερισμός και εθνική ολοκλήρωση.....	211
---	-----

Γιώργος Καλπαδάκης

Η γεωστρατηγική σκέψη του Ιωάννη Καποδίστρια στην
Επανάσταση του 1821 και στο ελληνικό κράτος..... 241

Μανόλης Κούμας

Η Ελλάδα και οι Μεγάλες Δυνάμεις: Από την Επανάσταση έως
τους Βαλκανικούς Πολέμους, 1821-1913 271

ΤΡΙΤΗ ΠΤΥΧΗ

Θεσμοί, κοινωνία, ταυτότητα: Η «Οδύσσεια» της εθνικής ολοκλήρωσης

Θανάσης Χρήστου

Η παιδεία και το Πανεπιστήμιο από την εκδήλωση της
Επανάστασης του 1821 έως την έναρξη του αστικού
εκσυγχρονισμού του ελληνικού κράτους (1909)..... 319

Ελπίδα Βόγλη

Από την επαναστατική «επινόηση» της ιδιότητας του πολίτη
στις μεγαλοϊδεατικές μεταμορφώσεις της: Οι περιπέτειες της
ελληνικής ταυτότητας στη διάρκεια ενός αιώνα 349

Νικόλαος Α. Αναστασόπουλος

Το φαινόμενο της ληστείας και η διαμόρφωση της εσωτερικής
ασφάλειας στο ελληνικό κράτος κατά τον 19ο αιώνα 375

Θανάσης Μπαρλαγιάννης

Η Επανάσταση στην υγεία: Συγκρότηση και ανάπτυξη
της ελληνικής δημόσιας υγείας κατά τα πρώτα εκατό χρόνια 403

Πρόλογος

Το ανά χείρας βιβλίο γεννήθηκε από το ενδιαφέρον μας για ανασκαφή στις προσδοκίες των Ελλήνων της Επανάστασης, τόσο εκείνων που πραγματώθηκαν, όσο και εκείνων που διαψεύστηκαν. Το ερευνητικό αυτό ερώτημα περιλαμβάνει τους στόχους και τις πραγματικότητες της προεπαναστατικής και επαναστατικής Ελλάδας, όπως και τις αλλαγές στις οποίες προσαρμόστηκαν οι Έλληνες για να μείνουν τελικά σταθεροί στις βασικές «εθνικές» επιδιώξεις: ανεξαρτησία, λαϊκή κυριαρχία, εθνική ολοκλήρωση, «εξευρωπαϊσμός».

Το θέμα προσδιόρισε και τα χρονικά όρια του εγχειρήματος. Στα πρώτα εκατό χρόνια από την Επανάσταση μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Ελλάδα οργάνωσε και επέκτεινε το κράτος που προέκυψε από την Παλιγγενεσία. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή άλλαξε ριζικά η δημογραφία και η κοινωνία της. Αναπροσαρμόστηκε στη νέα διεθνή ισορροπία που εγκαθιδρύθηκε μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων. Η τομή ανάμεσα στις δύο φάσεις είναι ορατή και ενθαρρύνει τη χωριστή εξέτασή τους. Ο πρώτος αιώνας παρέχει εργαλεία ανάλυσης για το πώς έφθασε η Ελλάδα στη δεύτερη.

Η πορεία του πρώτου αιώνα ήταν εκ προοιμίου «επαναστατική» καθώς μετέφερε το έθνος από τις κοινότητες του ορθόδοξου μιλλέτ στο νεωτερικό εθνικό κράτος δυτικού τύπου. Μέχρι να πολεμήσει η Ελλάδα στους Βαλκανικούς και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και να καθίσει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων δίπλα στις Μεγάλες Δυνάμεις που είχαν εγγυηθεί την εξαρτημένη ανεξαρτησία της

το 1830 πραγματοποίησε τεράστιους εσωτερικούς μετασχηματισμούς. Η εδαφική επέκταση μέσω της ενσωμάτωσης ολόκληρου του έθνους, που από το 1844 κωδικοποιήθηκε ως «Μεγάλη Ιδέα», συνδέθηκε άρρηκτα με την οικονομική ανάπτυξη. Ωστόσο, το δεδομένο ερμηνευτικό σχήμα ότι η Μεγάλη Ιδέα υπέταξε όλες τις άλλες πολιτικές φαντάζει παρωχημένο. Το αντίθετο μπορεί να υποστηριχθεί: πως η ανάγκη να υπηρετηθεί η Μεγάλη Ιδέα έθεσε σε κίνηση μηχανισμούς εκσυγχρονισμού του κράτους που διαχύθηκαν σαν παλίμψηστο στην οικονομία και στην κοινωνία. Οι πενιχρές οικονομικές και στρατιωτικές δυνατότητες του ελληνικού κράτους σε σύγκριση με την ισχύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έδωσαν επίσης ώθηση στην ανάπτυξη μιας στιβαρής και ευέλικτης εξωτερικής πολιτικής. Η εξωτερική πολιτική αποσκοπούσε στο να καλύπτει και τα ελλείμματα της άμυνας. Με επίσημα και ανεπίσημα μέσα (π.χ. Μακεδονικός Αγώνας), το ελληνικό κράτος και οι «αλύτρωτοι» εκμεταλλεύονταν κάθε ευκαιρία για εθνική μεγέθυνση, πιέζοντας τόσο τις Μεγάλες Δυνάμεις όσο και τα «άσπονδα» γειτονικά βαλκανικά έθνη.

Τα επιμέρους κεφάλαια του παρόντος βιβλίου «μετρούν» τη συνάφεια αυτών των μεταλλαγών με τις επιδιώξεις των επαναστατημένων Ελλήνων. Σαφέστερα, των επιμέρους ομάδων που ενώθηκαν κάτω από το λάβαρο της αδιαπραγμάτευτης ανεξαρτησίας ως μονόδρομου για να βελτιωθεί η ζωή του έθνους μέσα σε ένα κράτος που θα ακολουθούσε την πρωτοπορία των κρατών της εποχής. Η «υπόσχεση» για αναβάθμιση των όρων ζωής, των δικαιωμάτων και της διεθνούς διεκδίκησης ήταν εγκιβωτισμένη στην ιδέα της αποκοπής από το αναχρονιστικό οθωμανικό πλαίσιο και της διαχρονικής στρατηγικής να συμβαδίσει η Ελλάδα με τα «προηγμένα έθνη».

Το πόσο και σε ποια κατεύθυνση άλλαξε η ζωή της κατά κύριο λόγο αγροτικής ελληνικής κοινωνίας, αναπαλαιώθηκαν οι μέθοδοι των ελληνικών πολιτικών ελίτ στη διακυβέρνηση και στην εξωτε-

ρική πολιτική, αναπτύχθηκε η διανόηση γύρω από το ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης και αναπροσαρμόστηκε ακόμα και η έννοια του Έλληνα είναι ερωτήματα που αποτελούν συνεκτικό νήμα αυτού του τόμου. Ο συλλογικός του χαρακτήρας εξισορροπείται από τη συντονισμένη προσπάθεια να φιλοτεχνήσουμε το πρόσωπο της Ελλάδας την εποχή που καθόρισε διαχρονικές κεντρικές επιλογές πολιτικής. Η Ελλάδα μετέβαλε αρκετές φορές προτεραιότητες στους δύο αιώνες από την Ελληνική Επανάσταση. Όχι όμως τους βασικούς προσανατολισμούς, τους οποίους δοκίμασε επανειλημμένως στην πράξη μέχρι να διαμορφωθεί ο σύγχρονος ευρωπαϊκός χάρτης στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Οφείλουμε ιδιαίτερες ευχαριστίες στους συγγραφείς του τόμου που μας ακολούθησαν στο εγχείρημα να εντοπίσουμε σε διάφορα πεδία τις προσδοκίες, τις διαψεύσεις και τις δυνατότητες που κληροδότησε ο 19ος αιώνας στην Ελλάδα του 20ού αιώνα.

Ο Κώστας Κωστής, με βάση το έργο των Tilly, Modelski και Roggi, εισάγει μια πολυπαραγοντική ανάλυση της εξέλιξης του κράτους με γνώμονα τις διασυνδέσεις πολέμου, οικονομίας και πολιτικής στο πλαίσιο ενός δικτύου κρατών και εξηγεί γιατί πρέπει να διακρίνεται η ιστορία του κράτους από τη γενική ιστορία. Η Ελλάδα, ειδικότερα, μετέβη από ένα αυτοκρατορικό σε ένα νεωτερικό κράτος, αλλά οι δομές εξουσίας στο τοπικό επίπεδο άντεξαν για δεκαετίες, παρά τις θεσμικές αλλαγές. Η πολιτική και η άσκηση της εξουσίας, όπως και οι γεωπολιτικές ισορροπίες, αποτέλεσαν κρίσιμους παράγοντες για την αποκρυστάλλωση του νεωτερικού εθνικού κράτους. Κριτήρια ανάλυσης της μετάβασης είναι το μέγεθος του κράτους, η ποικιλία και η ποιότητα των υπηρεσιών που προσφέρει, η συγκρότηση της γραφειοκρατίας, η διακυβέρνηση και η δυναμική της αλλαγής στο διεθνές σύστημα. Το κείμενο αναλύει τη μετεξέλιξη αυτών των παραγόντων από τη συγκρότηση μέχρι την ωρίμανση των κρατικών δομών. Αναδεικνύει τις μεγάλες προκλήσεις

που αντιμετώπισαν οι ελληνικές ηγεσίες τόσο στο επίπεδο της διοίκησης (π.χ. ασφάλεια, γραφειοκρατία, δημοσιονομικά κ.λπ.) όσο και στο επίπεδο της κοινωνίας, όπου το ιδεολογικό και ψυχολογικό υπόβαθρο διέφερε εμφανώς από αυτό των δυτικών κρατών. Το κεφάλαιο συμβάλλει στη συλλογική αυτογνωσία μας για το πόσο εφικτός ήταν ο εκσυγχρονισμός για το ελληνικό κράτος όσο πάλευε για την εδαφική του ολοκλήρωση.

Με τη συμβολή του για τους πολιτικούς θεσμούς ο Σωτήρης Ριζάς φωτίζει τρία κρίσιμα στοιχεία της λειτουργίας και της εξέλιξής τους. Το πρώτο είναι η προέλευσή τους από το ρεύμα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Στη λειτουργία των αντιπροσωπευτικών θεσμών που εισήγαγαν με επιμονή κυρίως οι ετερόχθονες Έλληνες διακρίνεται το δίπολο μεταξύ παράδοσης και εκσυγχρονισμού. Η γεωπολιτική επίδραση είναι ο δεύτερος παράγων, ιδίως μετά την επέμβαση των Δυνάμεων για την επίτευξη της ελληνικής ανεξαρτησίας. Το τρίτο στοιχείο αφορά τον τρόπο λειτουργίας των αντιπροσωπευτικών θεσμών ανάμεσα στις νεωτερικές «εισαγωγές» από τα ευρωπαϊκά πρότυπα και στους παραδοσιακούς θεσμούς των τοπικών ελίτ από την οθωμανική εποχή. Αυτές οι τοπικές δομές άντεξαν στον χρόνο και εντάχθηκαν μόνο σταδιακά σε μια εθνική πολιτική σκηνή, ιδίως από το κομβικό σημείο της εφαρμογής της δεδηλωμένης και μετά. Κατά συνέπεια, κομματικά μορφώματα εθνικής εμβέλειας αναδύθηκαν μετά το 1875 μαζί με τη διαμόρφωση μιας εθνικής κοινής γνώμης σε αντιδιαστολή προς τα τοπικά πολιτικά δίκτυα. Η συνάρθρωση τέτοιων πολιτικών «νεωτερισμών» ήταν προϋπόθεση για την ομαλή λειτουργία του κοινοβουλευτισμού.

Η Κωνσταντίνα Μπότσιου αναλύει την προβληματική σχέση ανάμεσα στο εθνικό φαινόμενο που διαμόρφωσε την Ελληνική Επανάσταση και το κράτος και στη σύμπραξη των Ελλήνων με τα άλλα βαλκανικά έθνη για τον κοινό στόχο της απελευθέρωσής τους από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η άνοδος του εθνικισμού προ-

κάλεσε εξ ορισμού ανταγωνισμούς και όχι σύμπνοια μεταξύ των εθνών που προέρχονταν από το ορθόδοξο μιλλέτ. Από το 1821 μέχρι τους Βαλκανικούς πολέμους, οπότε το Ανατολικό Ζήτημα έληξε με μια σχεδόν παμβαλκανική συμμαχία, ήταν λίγες και αποτυχημένες οι κοινές προσπάθειες. Οι ενδοβαλκανικοί ανταγωνισμοί διασταυρώνονταν με τα τοπικά και περιφερειακά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων. Η ελληνική εξωτερική πολιτική δεν απέστρεψε, όμως, το πρόσωπό της από τους γείτονες. Εκλήθη να ισορροπήσει ανάμεσα στα δύο επίπεδα. Απευθυνόταν κυρίως στις Μεγάλες Δυνάμεις, αλλά διατηρούσε και γραμμές επικοινωνίας με τους βαλκανικούς λαούς για τις περιπτώσεις που υπέτασσαν τα εθνικά της συμφέροντα στην προτεραιότητα των μεταξύ τους ισορροπιών. Το γεγονός ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν μεγαλύτερη δυνατότητα να επηρεάσουν τις εξελίξεις δεν σήμαινε ότι τα μικρά κράτη δεν διέθεταν μέσα προώθησης των εθνικών τους συμφερόντων και δεν μπορούσαν να παρενοχλήσουν τις Μεγάλες Δυνάμεις μέχρι να τα ικανοποιήσουν. Στη συμβολή αυτή φαίνεται, επίσης, πώς η σχέση της Ελλάδας με τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη και με τις Μεγάλες Δυνάμεις επηρέασε όχι μόνον την εξωτερική πολιτική αλλά και την εθνική ιδεολογία μέσα από την αντίθεση προς τον «γείτονα».

Ο Αδαμάντιος Συρμαλόγλου και ο Μιχάλης Ψαλιδόπουλος εξετάζουν τις επιδιώξεις της ελληνικής φορολογικής πολιτικής και σε συνάφεια με τις επικρατούσες οικονομικές αντιλήψεις. Συνδέοντας την οικονομία με την κοινωνία και την πολιτική, επισημαίνουν ότι κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα το φορολογικό σύστημα είχε έντονα στοιχεία άνισης κατανομής των φορολογικών βαρών, ενώ το σύστημα ενοικίασης των φόρων σήμαινε την εξάρτηση της κεντρικής εξουσίας από τις ισχυρές τοπικές φατρίες. Η ροπή προς μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος ενισχύθηκε με τη συνεισφορά Ελλήνων οικονομολόγων που ακολουθούσαν το ευρωπαϊκό παράδειγμα οικονομικού φιλελευθερισμού, αρχικά το γαλλικό και

αργότερα το γερμανικό. Στα τέλη του 19ου αιώνα, τη μεγάλη τομή έκανε η έξωθεν επιβολή σύγχρονων πρακτικών υπό την αιγίδα του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ), ο οποίος εγκαταστάθηκε στη χώρα το 1898. Επεδίωξε ένα δικαιότερο και πιο σύγχρονο φορολογικό σύστημα, αποβλέποντας στην εξασφάλιση σταθερής ροής εσόδων αλλά και στον κατευνασμό της κοινής γνώμης. Αυτό ίσχυε ιδίως για τα μικροαστικά και μεσοαστικά στρώματα των πόλεων, που δυσφορούσαν από την περιοριστική πολιτική του ΔΟΕ. Το κεφάλαιο παρουσιάζει, επίσης, τον ρόλο κραταίων θεσμών, όπως της Εθνικής Τράπεζας, στη φορολογική και οικονομική πολιτική μέχρι την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος. Ειδική αναφορά γίνεται στη μεταρρύθμιση που εισήγαγε το 1910 ο υπουργός Οικονομικών Αθανάσιος Ευταξίας, επιβάλλοντας γενικό φόρο επί του καθαρού εισοδήματος και των κινητών αξιών και προοδευτική φορολογία επί των κληρονομιών.

Ο Δημήτρης Μαλέσης παρουσιάζει την πορεία της Μεγάλης Ιδέας και τις επιμέρους εκφάνσεις της πρόσληψής της από πολιτικούς, διανοούμενους, πολεμιστές, εφημερίδες και την κοινή γνώμη. Η εσωτερική ιδεολογία συγκρίνεται με την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων ως προς τον ρόλο και την εδαφική διεύρυνση του ελληνικού κράτους. Η πορεία της Μεγάλης Ιδέας δεν ήταν, όμως, απλώς μια διαδοχή πολιτικών θέσεων των ελληνικών ηγεσιών, αλλά και συνάρτηση των συντελεστών ισχύος που διέθετε το ελληνικό κράτος για να την πραγματοποιήσει. Μέσα από τις αλλεπάλληλες προσπάθειες φαίνεται η μακροχρόνια στρατιωτική και οικονομική αδυναμία του κράτους να υλοποιήσει τους στόχους του, με συνέπεια έναν φαύλο κύκλο ηθικής κατάπτωσης της κοινωνίας, χρεοκοπιών και πολιτικών κρίσεων. Η πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας σε σημαντικό βαθμό τον 20ό αιώνα δεν αναιρεί τις ήττες και οπισθοδρομήσεις που αυτή απαίτησε σε αντάλλαγμα της εθνικής ιδεολογικής συνοχής.

Στη συμβολή του για τον οικονομικό φιλελευθερισμό, ο Μιχάλης Φαλιδόπουλος μελετά τα οικονομικά μέσα που είχε στη διάθεσή του το ελληνικό κράτος για να υλοποιήσει τη Μεγάλη Ιδέα, στην οποία αφιερώθηκε η κρατική ιδεολογία σχεδόν για έναν αιώνα. Συνδυάζει τις επιδράσεις της ευρωπαϊκής οικονομικής θεωρίας στους Έλληνες οικονομολόγους και ιδίως την πάλη μεταξύ οικονομικού προστατευτισμού και οικονομικού φιλελευθερισμού. Αναλύει τις ιδέες που μπόλιασαν τις οικονομικές πολιτικές του 19ου αιώνα, όταν η Ελλάδα προσπαθούσε να συγκροτήσει σύγχρονες κρατικές δομές και παράλληλα να ασκήσει αλυτρωτική πολιτική, αξιοποιώντας κάθε ευκαιρία που προσέφεραν οι ανταγωνισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων και η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η αντιπαράθεση των οικονομολόγων ήταν βαθιά, γόνιμη και επιδραστική σε βάθος χρόνου. Το κεφάλαιο αυτό ανοίγει ένα παράθυρο στην κατανόηση της Ελλάδας του 19ου αιώνα και στα μαθήματα που μπορούν να αντλήσουν οι σύγχρονοι οικονομολόγοι για τις ανάγκες του ελληνικού κράτους και για τους τρόπους προσαρμογής διεθνών παραδειγμάτων στην ελληνική πραγματικότητα.

Ο Γιώργος Καλαπαδάκης δείχνει πώς ο Ιωάννης Καποδίστριας κινήθηκε σε μια εξαιρετικά ρευστή και αβέβαιη κατάσταση στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, επιδιώκοντας τη διεύρυνση των ορίων του ελληνικού κράτους ώστε να συμπεριλάβει, εκτός της Εύβοιας και των Κυκλάδων, τουλάχιστον την Κρήτη, τη Σάμο και τη Χίο. Αναδεικνύει τη Ναυμαχία του Ναβαρίνου ως το ουσιαστικό τέλος της Επανάστασης, το οποίο πυροδότησε την ανάπτυξη στρατηγικών στερέωσης και επέκτασης του κράτους. Η σκέψη του Καποδίστρια, κινούμενη παράλληλα με τη σκέψη ρωσικών πολιτικών, διπλωματικών και στρατιωτικών κύκλων, έτεινε να εντάσσει την Ελλάδα ως κεντρικό παράγοντα σε ένα ευρύτερο βαλκανικό γεωπολιτικό πλαίσιο που θα είχε ομοσπονδιακά χαρακτηριστικά και θα διαδεχόταν την καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι αντιλήψεις

του δεν βρήκαν, όμως, ανταπόκριση στην Αγγλία, ιδιαίτερα μετά τον θάνατο του υποστηρικτή του Τζορτζ Κάνινγκ το 1827. Έτσι, ο πρώτος κυβερνήτης έγινε περισσότερο διαμεσολαβητής ανάμεσα στις Δυνάμεις και λιγότερο ο έμπιστος συνολικά της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας. Η συρρίκνωση του ρόλου του εξαιτίας της σύνδεσής του με ρωσόφιλα συμφέροντα είχε αρνητικές συνέπειες στην προώθηση του οράματός του, το οποίο όμως αναστήθηκε από Έλληνες ηγέτες που ακολούθησαν.

Ο Μανόλης Κούμας επικεντρώνεται στη σχέση των Μεγάλων Δυνάμεων με την Ελλάδα κατά τον πρώτο αιώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας. Δείχνει πώς, ενώ επί της βασιλείας του Όθωνα η επιρροή των Δυνάμεων ήταν μάλλον αβέβαιη, η βρετανική επίδραση έγινε αδιαμφισβήτητη μετά την εκθρόνισή του. Οι απογοητεύσεις εντούτοις από την αποτυχία της χώρας να προωθήσει τη Μεγάλη Ιδέα ήταν έντονες. Η Ελλάδα εξετάζεται σαν μια μάλλον αδύναμη χώρα που μετά την ανεξαρτησία δεν μπορούσε να προσελκύσει το ενδιαφέρον των Μεγάλων Δυνάμεων για τις εθνικές διεκδικήσεις της, αφενός γιατί κάθε Δύναμη είχε διαφορετικά συμφέροντα και η κυρίαρχη Αγγλία εξευρωπαϊκές προτεραιότητες, αφετέρου γιατί η Μεγάλη Ιδέα θεωρούνταν αποσταθεροποιητική και επικίνδυνη. Αναλύοντας την πολιτική κάθε Δύναμης, το κεφάλαιο καταλήγει στις αποτυχημένες προσπάθειες του Γεωργίου Θεοτόκη μετά το 1900 να συνάψει συμμαχία με κάποια Δύναμη ή με κάποιο συνδυασμό Μεγάλων Δυνάμεων, αλλά και στην πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου, ο οποίος πέτυχε εκεί όπου άλλοι απέτυχαν αξιοποιώντας τις αντιπαλότητες και τη σύγκρουση μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων την ώρα που διαφαίνονταν μεγάλες διεθνείς συγκρούσεις.

Ο Θανάσης Χρήστου προσφέρει μια επισκόπηση των εκπαιδευτικών εξελίξεων από την έκρηξη της Επανάστασης έως τη στρατιωτική επέμβαση του 1909. Η εκπαίδευση απασχόλησε ευθύς εξαρχής τις επαναστατικές κυβερνήσεις, καθώς και τον πρώτο κυβερνήτη

της Ελλάδας Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος ταχύτατα εγκαθίδρυσε δίκτυο σχολείων, παρόλο που το όλο εγχείρημα ματαιώθηκε μετά τη δολοφονία του. Ως πλέον κρίσιμο διάστημα για την ελληνική εκπαίδευση αναδεικνύεται η τετραετία 1833-37, όταν οι Βαυαροί συγκρότησαν ένα σταθερότερο εκπαιδευτικό σύστημα από τη στοιχειώδη εκπαίδευση έως το Πανεπιστήμιο. Η δομή αυτή παρέμεινε अपαράλλαχτη έως τη δεκαετία του 1880, όταν ξεκίνησαν απόπειρες μεταρρύθμισης. Οι επιδράσεις ήταν γερμανικές, υπό την έννοια ότι εισήγαγαν στην Ελλάδα εκπαιδευτικά πρότυπα που ίσχυαν στον γερμανικό χώρο, αλλά αυτά είχαν ήδη διαποτιστεί από τη γαλλική επίδραση. Μέσα από μια συστηματική καταγραφή των νομοθετημάτων που επηρέασαν την εκπαίδευση αντανακλώντας την κρατική ιδεολογία, η συμβολή αυτή δείχνει τη συνεχή προσαρμογή της εκπαίδευσης στις εξωτερικές επιρροές και τη σημασία που απέδωσε εξαρχής το φτωχό ελληνικό κράτος στη μόρφωση, ανταποκρινόμενο σε ένα βαθύτερο κοινωνικό αίτημα για τη δικαίωση του εθνικού κράτους μέσα από την κοινωνική κινητικότητα.

Η Ελπίδα Βόγλη αναλύει την έννοια της ιθαγένειας από τα προεπαναστατικά χρόνια μέχρι τη διαμόρφωση του νεωτερικού εθνικού κράτους. Στη συμβολή της παρουσιάζεται η πορεία από την έννοια του Έλληνα το γένος στη στενότερη έννοια του Έλληνα πολίτη, με τις παράλληλες αντιφάσεις και αναντιστοιχίες που προκάλεσαν οι «διασταλτικές» ανάγκες της Μεγάλης Ιδέας. Η γνωστή αντιπαράθεση αυτοχθόνων-ετεροχθόνων υπήρξε αποκαλυπτική της διεκδίκησης «γνησιότητας» της ελληνικότητας από εκείνους που ζούσαν μέσα στα στενά όρια του αρχικού ελληνικού κράτους έναντι των κατοικούντων στα αλύτρωτα. Αλλά, πέρα από τη χρονική στιγμή που εκδηλώθηκε η διαμάχη το 1843-44, οι διαφωνίες, ενίοτε και οι συγκρούσεις, για την «ελληνικότητα» συνεχίστηκαν με τον έντονα πολιτικό χαρακτήρα που επέβαλε η εξαντλητική διάρκεια της εθνικής ολοκλήρωσης. Η κατά καιρούς ενσωμάτωση «αλυτρώτων»

στη διάρκεια ενός αιώνα έδινε έναυσμα για νέους αγώνες ιθαγένειας, όπου ο «ρομαντικός κύκλος» του αίματος εναλλασσόταν με τη νεωτερική έννοια της πολιτικής ταυτότητας. Το πρόβλημα περιπλεκόταν περισσότερο για τους Έλληνες που έφευγαν μετανάστες στο εξωτερικό ή για μετανάστες που ζούσαν στην Ελλάδα. Το κεφάλαιο αυτό φωτίζει ένα διαχρονικό ζήτημα εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων μέχρι σήμερα.

Ο Νικόλαος Αναστασόπουλος μελετά το πρόβλημα της εσωτερικής ασφάλειας μέσα από το πρίσμα του φαινομένου της ληστείας που ταλάνισε το ελληνικό κράτος μέχρι το 1932. Αναλύει τις κοινωνικές και οικονομικές ρίζες της ληστείας στην ελληνική αγροτική κοινωνία, συνδέοντάς τη με το έλλειμμα γαιοκτησίας και τους περιορισμούς στις μετακινήσεις μεταξύ διαφορετικών ελληνικών πληθυσμών λόγω της αναντιστοιχίας έθνους και κράτους μέχρι τον 20ό αιώνα. Ιδιαίτερα διαφωτιστικές είναι οι πελατειακές σχέσεις που ανέπτυξε το ίδιο το κράτος με τους ληστές, ενώ παράλληλα τους καταδίδωκε. Η ηθική διάσταση της ληστείας θέτει έναν προβληματισμό για την ανοχή ή και αποδοχή της ληστείας στον αγροτοποιομενικό βίο των Ελλήνων. Το ότι ο κρατικός μηχανισμός είτε δεν μπορούσε είτε δεν επεδίωξε να διαγνώσει τα αίτια του ληστρικού φαινομένου συνδέεται με την πάγια αδυναμία άσκησης του μονοπωλίου της βίας από το ελληνικό κράτος.

Ο Θανάσης Μπαρλαγιάννης παρουσιάζει τις πολιτικές δημόσιας υγείας του ελληνικού κράτους με αφετηρία την υγειονομική καταστροφή της Επανάστασης και με κατάληξη τους μεγάλους πολέμους στην αρχή του 20ού αιώνα. Η αντιμετώπιση της αρρώστιας και των επιδημιών συνδέεται με τη χηρεία, την ορφάνια, την προσφυγιά και τη βαθιά φτώχεια, που αναπαρήγαν κακή υγεία για μεγάλους πληθυσμούς επί πολλές δεκαετίες. Η αποτελεσματικότητα του συγκεντρωτισμού στον τομέα της υγείας φαίνεται ότι συνέβαλε στην επιτυχία του υποδείγματος του εθνικού κράτους στην Ελλάδα, όπως

και σε άλλα νεωτερικά κράτη. Το ελληνικό σύστημα υγείας και πρόνοιας δέχθηκε πολλές ξένες επιρροές και συνεισφορές, όπως την εποχή του Καποδίστρια από τον αμερικανικό φιλελληνισμό. Κομβικής σημασίας ήταν επίσης το ισχυρό κοινωνικό αίτημα για ένα κρατικό σύστημα δημόσιας υγείας αντί της αγαθοεργίας. Η κρατική πρόνοια απαιτήθηκε ως αντάλλαγμα για την απαίτηση του κράτους να πολεμούν οι πολίτες για λογαριασμό του σε συνεχείς συρράξεις. Η ανάγκη των στρατιωτών να εξασφαλίσουν τις οικογένειες που θα άφηναν πίσω πεθαίνοντας ήταν καθοριστική για την κινητοποίηση του κράτους να εντάξει την περίθαλψη και την πρόνοια στις πολιτικές προτεραιότητες για τους εθνικούς αγώνες και όχι απλώς σε μια γενναιόδωρη κοινωνική πολιτική. Η δημόσια υγεία επέκτεινε την αποτελεσματικότητα του αριθμητικά περιορισμένου στρατού. Το κεφάλαιο δείχνει τη βαρύτητα του συστήματος δημόσιας υγείας και πρόνοιας ειδικά σε μικρά κράτη.

Οι επιμελητές
Κωνσταντίνα Μπότσιου - Σωτήρης Ριζάς

1821

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Το ανά χείρας βιβλίο εξετάζει τι πέτυχε η Ελληνική Επανάσταση του 1821 με βάση τις δυνατότητες της εποχής αλλά και τις επιδιώξεις των Ελλήνων, τους στόχους που πραγματοποιήθηκαν και τις προσδοκίες που διαψεύστηκαν.

Χρονικά, εκτείνεται στα 100 χρόνια που χωρίζουν την Επανάσταση από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και τον τερματισμό της Μεγάλης Ιδέας, διάστημα που προσφέρεται για την αποτίμηση, αλλά παραμένει «θολό» στη συλλογική μνήμη και δύστροπο στην ιστοριογραφία. Οι 12 διακεκριμένοι ιστορικοί που συνεργάστηκαν για την αποτύπωση του παρουσιάζουν την Ελλάδα με πολλά νέα στοιχεία από τρεις οπτικές γωνίες: κράτος-θεσμοί, στρατός-ιδεολογία-εξωτερική πολιτική, κοινωνία-ταυτότητα. Η ελληνική περίπτωση αναδεικνύεται ως οργανικό μέρος της ευρωπαϊκής ιστορίας και ξεχωριστό συνάμα. Στις αυτοτελείς αναλύσεις του βιβλίου ζωντανεύουν επιμέρους ζητήματα όπως η ταυτότητα του κράτους και η τοπική εφαρμογή του κοινοβουλευτισμού, η αποστασιοποίηση από τη βαλκανική ταυτότητα και η έννοια του Έλληνα, ο στρατός και η Μεγάλη Ιδέα, η φορολογία ως μέσο δημιουργίας εθνικής οικονομίας, η διαμόρφωση της ηγεσίας, η επιρροή των Μεγάλων Δυνάμεων, η αποστολή του πανεπιστημίου, οι στόχοι του συστήματος υγείας και η οργάνωση της εσωτερικής ασφάλειας. Το αποτέλεσμα είναι ένα βιβλίο που καλύπτει το θέμα σφαιρικά και οδηγεί τον αναγνώστη να αντιληφθεί την Ελλάδα που του είναι λιγότερο οικεία, αλλά απαραίτητη για να κατανοήσει τόσο την Επανάσταση όσο και το σύγχρονο ελληνικό κράτος.

σειρά ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η σειρά περιλαμβάνει έργα Ελλήνων και ξένων συγγραφέων για την ελληνική, ευρωπαϊκή και παγκόσμια ιστορία, με διεισδυτική και αδογμάτιστη ματιά. Οι αναζητήσεις του σήμερα συνδέονται με γεγονότα, ιδέες και δυναμικές του παρελθόντος. Η σειρά αναδεικνύει την Ιστορία ως ζωντανό κομμάτι των ταυτοτήτων και των αποφάσεων που συνοδεύουν τα βήματά μας στο παρόν και στο μέλλον.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Ε. ΜΠΟΤΣΙΟΥ Καθηγήτρια Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ISBN 978-960-484-689-4

Κωδ. μηχ/σης 25.179

www.epbooks.gr